

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Pärandtehnoloogia õppekava

metallitöö eriala

Mari Roose

METSAVANA MÜTOLOOGIAST INSPIREERITUD EHISMASK

Lõputöö

Juhendaja: Eilve Manglus, MA

Viljandi 2025

Resümee

Metsavana mütoloogiast inspireeritud ehismask

Käesoleva lõputöö otsib lahendusi ilma kindla kujuta müütilise olendi väljendamiseks ehismaskis. Töö jaguneb taustaurimuse ja ehismaski valmistamise protsessi vahel.

Taustaurimuses on luubi alla võetud eesti müütiline kaitseolend metsavana ning maskide eri eesmärgid ja suhe kandjaga. Töö teises osas on üksikasjalikult lahti seletatud ehismaski “Metsavana adudes” valmimise protsess ning materjalide ja motiivide valikud.

Võtmesõnad: metsavana, mask, müütilised olendid, puukoor

Abstrakt

Decorative Mask Inspired by the Myth of Estonian Forest Spirit

This thesis sought solutions for depicting a formless mythical creature in a decorative mask. The work is divided between background research and the mask making progress. The background research examines the Estonian mythical protective creature metsavana and the different purposes of the masks and their relationship with the wearer. Second part of the thesis describes in detail the process of making the decorative mask “Comprehending metsavana” and the material and motif choices.

Keywords: metsavana, mask, mythical creatures, tree bark

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Taustaurimus	5
1.1 Metsavana.....	5
Iseloom	7
Välimus.....	8
Metsavana kokkuvõtlikult	9
1.2 Mask ja maskeerimine.....	9
2. Ehismaski valmistamise protsess	13
Kavandamine.....	13
Alusraam	14
Silm.....	16
Kasekoore detail	17
Ketid	17
Vaheplaadid	17
Väliskiht	18
Kinnitus	19
Statistika	19
Kokkuvõte.....	20

Sissejuhatus

Inimene kasvab kokku maastikuga, mille keskel ta üles on sirgunud. Mina olen enamuse oma elust kasvanud Loode-Eesti salumetsade vahel. Nii on metsast saanud koht, kus tunnen end kõige õigemini ja koht, kus pean end aeg-ajalt laadimas käima. Metsa elustikust ja õhkkonnast on sagedasti inspireeritud mu looming ja nii ka käesolev lõputöö.

Nagu kõik elav siin maailmas on müütilised olendid kujunenud neid ümbritseva maastiku järgi. Filtriiks nende eksistentsi ja maastiku vahel on inimese lõputu fantaasia. Metsastes piirkondades elavatele rahvastele on omane pärimus metsa kaitseolenditest. Eestis on selleks metsavana. Olles huvitatud vaid oma kodukoha eest seismisest on metsavana üks neutraalsemaid olendeid meie mütoloogias. Pole tähtis, kas metsavana on olemas või mitte, aga on lohutav mõelda, et metsa kuritarvitavatel inimestel hoitakse silma peal ja nad ei jää karistamata.

Maskidel ja maskeerimisel on olnud ajaloo jooksul hulgaliselt erinevaid funktsioone. Olenemata eesmärgist on maskil alati teatud mõju maski kandja üle või maski kandjal mõju ilma maskita inimeste üle. Mask võimaldab kandjal omistada uue, maski poolt ette määratud isiksuse.

Lõputöö raames on mu sooviks ühendada metsavana ja maskide müütilisus üheks tervikuks kasutades kullassepa töövõtteid ja leida lahendusi ilma kindla vormita olendi füüsiliseks edasiandmiseks. Mask "Metsavana adudes" loob silla selle kandja ja meie rahva meeltes sündinud müütiliste olendite maailma vahel.

Lõputöö leiab vastused järgnevatele küsimustele:

1. Kes on metsavana?
2. Kuidas mõjutab mask inimest ja inimene maski?
3. Kuidas väljendada metsavana kui fantastilist olendit ehteloomingus kasutades kullassepa töövõtteid?

1. Taustauurimus

1.1 Metsavana

Ma ei mäleta aega, kui mind poleks huvitanud müüdid, eriti müütilised olendid. Kuigi ma teadsin eesti mütoloogiast tänu muinasjuttudele ja lugudele, veetlesid mind noorena pompossemad kreeka ja skandinaavia müüdid.

Pea tunnistan, et eesti mütoloogia hakkas mind huvitama vaid mõni aasta tagasi, rohkem keskendusin varem kreeka ja skandinaavia mütoloogiatele. Siiski olen kohalikest müütidest alati teadnud tänu muinasjuttudele ja enamikest mütoloogilistest olenditest oli mul vähemalt algne ülevaade olemas. Tänu Viljandi kultuuriakadeemias õpingute käigus kasvanud teadlikusele Eesti kultuurist olen aina rohkem hakanud hindama meie oma müütilisi olendeid ja seda, kuidas nad väljendavad eestlaste iseärasusi ning suhtumist maailma.

Oma veidruses on teiste kultuuride mütoloogilised olendid minu jaoks põnevad. Nende kirjeldused on vägevad või majesteetlikud, kuid nad järgivad harva selle maailma loogikat, millega mina nii tuttav olen. Eesti mütoloogias kirjeldatud olendid on selles osas teistsugused. Ma tunnen kuidas nad sobituvad mulle omasesse ja kodusesse keskkonda. Maastik mõjutab ja õpetab maailma tunnetama ja mütoloogia peegeldab kohaliku rahva arusaamu ja eetikat.

Tahes-tahtmata peab tunnistan, et need olendid sobivad meie maailma liiga hästi, et nende olemasolu ja neisse uskumist täielikult välistada. Tegemist on väga raskesti sõnastatava seisukohaga, mida samas mõistab enamus eestlaseid. Raamatus “Kaitsemaagia Eesti rahvausundis” selgitab Reet Hiimäe eestlaste usulist kalduvust väga tabavalt:

Praegusaja eestlaste hulgas moodustavad tõenäoliselt suurema rühma need, kes ei pea kristlaseks ega muidu usklikuks, kuid kes jäävad siiski avatud võimalustele, et vaimumaailm ja maagiline mõjutamine mingil kujul eksisteerivad. Sellised inimesed kasutavad sageli teadlikult või alateadlikult mõningaid kaitsemaagia võtteid, lähtudes põhimõttest, et kui need aitavad, on hästi, ja kui ei aita, siis kahju ka ei tee. (Hiimäe, 2012, lk 21)

Norras nägin, kuidas nende hiiglaslike olendite ümber keerlev mütoloogia sobib piirkonna maastikuga ideaalselt: kes teab, mis end järgmise mäe taga võib peita või fjordi põhjas redutada. Eestis on kõrgete mägede asemel laiuvad metsad ja otsatud sood. Meie

maastikule sobivad olevused, kes oskavad end peita maa alla, puu sisse, kivi taha või muundada end igpäevaobjektideks nii, et me neid enda ees ka ei märka. Nii nagu piirkonna elusloodus kohaneb maastiku ja kliima järgi, paistab sama reegel kehtivat ka inimeste vaimusilmas loodud maailma olendite juures.

Enamuse elust matsade vahel kasvades on õpetused sellest, kuidas metsas käituma peab mu kontidesse kulunud. Väiksenä emaga metsas käies mängisime, et oleme päkapikud, kes okste alt läbi poevad. Nii õppisin ma, kuidas endast võimalikult vähe jälgi jätta ja kuidas leida kiiresti tee, mida saab kõige kergemini läbida ilma okside eest murdmata.

Mets on püha, aga enamgi veel on see usutud olema antropomorfne. Metsa sisenedes selle teretamine ja sellest, kui eraldiseisvast isikust rääkimise tava võib olla seletuseks metsa kehastavate kaitseolendite tekkele (Paulson, 1997, lk 53). Meil on seda olendit kutsutud metsavanaks. Tal on veel palju erinevaid nimesid: metsavaim, metshaldjas, metsataat, metsaisa, metsakuningas, metsaema. See on väga realistlikult neutraalne olend, kes kaitseb Eesti metsasid. Ta ei tee inimesele ilma põhjuseta paha aga on alati valmis kätte maksma, kui keegi tema metsaga halvasti ümber käib. Ressursside ülekasutamise ja elukeskonna saastatuse ajastul, kus me elame, on selles müüdis minu jaoks midagi väga trööstivat.

Metsavana laadseid kaitseolendeid võib leida iga metsa lähedal elava rahva mütoloogiast üle kogu maailma. Skandinaavlastel on selleks *Leshi* nimeline olend, kes käitub rohkem nagu üleloomulike võimetega metsloom, ründab ja eksitab inimesi suhteliselt valimatult. Tema olemus sobib kokku Ida-Euroopa vanade, ohtlike ja tohutusuurte metsadega (Varner, 2012, lk 21).

Maoorid tunnevad lindude ja putukate kujusid võtavad rahumeelseid vaime *hakuturi*, kes hoolitsevad selle eest, et metsa taimedele ja loomadele vajalikku austust näidatakse. (Feary & Stubbs, 2012, lk 12) Kuna Maooride elupaigas Uus-Meremaal ei ela pea ühtegi imetajat ja kõige ohtlikumad loomad on toitu varastavad linnud, on kergesti mõistetav ka hakuturi rahumeelne loomus.

Amazoni metsas elavatel hõimudel on sääraseid metsavaime palju, nendest mõned *Curupira*, *Mãe da Mata* ja *Pai da Mata*. Amazonis on väga palju ohte ja sellele viitab ka nende müütiliste olendite rangus. Need vaimud reageerivad igale valele sammule. Õigeid rituaale peab järgima jahile minnes, jahti pidades ja jahilt tagasi tülles. (Dario, 2023, lk 161-166)

Kõigil sellistel metsavaimudel on oma eripärad, mis sobivad kultuuri ja maastikuga kus nad loodi, aga põhitasandil on nende eesmärk oma metsa kaitsta. Nende ühiseks tunnuseks on ka füüsilise kuju muutmise võime.

Iseloom

Metsavana on küll metsa kaitsja, aga ta pole algupäralt selle valitseja ega loomade käskija. (Masing, 1998, lk 176-180) Kuninglikuma rolli võis haldjas saada püha Jüriga kokkusulamise teel. Metshaldja halvemad või hirmutavamad jooned võisid hakata ilmuma juba põlluharimise tulekuga, kui inimesed elasid enamuse oma elust metsast väljas ja käisid seal üha harvematel juhtudel. (Hiimäe, 2012, lk 202-204)

Pärast ristiusu tulekut hakati haldjat Eestis ja naaberriikides tasapisi püha Jüriga samastama. Paganluse välja tõrjumiseks üritati näidata kohalikele huntide valitseja püha Jüri ja metsavana vahelisi sarnasusi viidates sedasi, et meie haldjas tegelikult Jüri on. (Paulson, 1997, lk 53) Sarnasust püha Jüriga võib märgata ka lugudes, kus metsavana ihub halba inimestele, kes pühal päeval tööd teevad.

Ristiusu tulekuga hakati metsavana nagu kõiki teisi varem neutraalseid olendeid sihikindlalt demoniseerima. Kui ühest küljest üritati muuta haldjat püha Jüriks, hakkas ta teisest küljest samastuma eksitaja nimelise olendiga, kes paneb inimesi oma lõbuks tuttavas ümbruses teed kaotama. Olgugi, et inimeste metsa eksitamine on üks metsavana kõige tuntumaid tunnusjooni ei tee ta seda kunagi ilma põhjusega. (Hiimäe, 2012, lk 202-204)

Metsavana hilisem demoniseerimine võib olla ka selgituseks, miks nii paljud temast rääkivad jutud üksteisega sedavõrd suures vastuseisus on. Ühel pool öeldakse, et haldjas on esmaklassiline kaitseolend, kes karistab vaid kõige halvemaid. Teises tekstis tuuakse välja metsavana kalduvus inimesi oma koju meelitada ja nad aastateks sinna vangistada või metsalisi oma valedega ära võrgutada. Neid vastuolulisi iseloomustusi võib leida isegi kõrvuti ühest tekstist. Hoides meeles uute religioonide ja eluviiside vahetustega kaasnenud muutused metsavana iseloomustuses saab hõlpsasti eraldada tunnused, mis on säilinud vanematest aegadest ja mis on hiljem juurde tekkinud.

Kes metsas inetult käitub on metsavana juures halvas kirjas. Kergemal juhul ilmutab metsavana end neile mõne kardetuma looma - näiteks hundi või karu näol, et nad siis metsast minema hirmutada. Säärase suhtumise võis tuua kaasa riidlemine, kaklemine, tüdrukute kiusamine ja muu. Ühe jutu kohaselt muutis metsavana end puudest kõrgemaks hiiglaseks ja hirmutas minema poisikesed, kes noortelt kuuskedelt kasve süües puudele liiga hakkasid tegema. Halvemal juhul paneb metsavana pahategija oma teed kaotama. Sellisel juhul ilmutab ta end eelnevalt inimkujulisena. (Viires, 2009, lk 41-44)

Häid ja metsas õigesti käituvaid inimesi metsavana ei eksita ega hirmuta. Kiiduväärt käitumise eest võidakse ta juhatada isegi mõnele eriti heale marja- või seenekohale. Ohvreid pole metsavanale tihti toodud, kuid mõnes metsas on sellegipoolest tema jaoks kivile marju jäetud ning saagi kondid ja suled mättale või sipelgapessa viidud. Seesugune ohverdamine oli mõeldud jätkuvaks heaks suhteks metsavanaga. Juba sooritatud vale metsavana ei andestanud. (Masing, 1998, lk 176-180)

Metsavana mõistis inimese vajadust metsa võtta, kuni raiuti mõõdukalt ja vajadusele vastavalt. (Viires, 2009, lk 41-44) Ahnelt liiga paljude puude raiumist ta karistas. Iseäranis suure ja omakasupüüdliku raiega võis metsavana sellele kohale mitmeks järgnevaks aastaks needuse peale panna nii, et kõik, kes selle maa-ala peale sattusid ära eksisid. (Hiimäe, 2012, lk 202-204)

Välimus

Metsavana on olend, keda ei saa ära tunda ainuüksi tema väljanägemise järgi. Tema välimus on muutlik ja tal pole kindlat kuju. Kõige tihemini esineb ta samblasarnase habemega vanamehena, kasetohust kübar peas ja kuldne kasukas või lehine keep seljas. Ta oskab muuta end metslooma sarnaseks või ilmuda hoopiski pika musta koguna, kel rohelised haljad jalad all. Metsavana võib olla metsast kõrgem või teest madalam. Samas on öeldud, et tihtipeale pole haldjat üldse näha, ainult kuulda või tema lähedust tunda. (Masing, 1998, lk 176-180) Tuuakse välja ka seesugust metshaldja vormi, mis on eest kui ilus naine, tagant kui pehkinud känd. (Paulson, 1997, lk 53; Viires, 2009, lk 41-44)

Kuigi metshaldja peamiseks kehastuseks peetakse Eestis samblas riietuses vanameest (joonis 1), siis arvestades tema võimekust erinevaid vorme võtta jõuame järelduseni, et tal pole kindlat kuju või ta on segakujuline. Tegemist on suures osas vaimsel tasandil eksisteeriva olendiga, kes võtab omale soovitud füüsilise kuju, vaid teistele näitamiseks. Selle poolest tundub ta olevat eesti müütiliste olendite seas ainulaadne. Meie mütoloogias on palju olendeid, kes oma kuju muudavad, aga nende põhjus selleks on tavaliselt enese inimeste eest peitmine. Paistab, et metshaldjal pole enda kuju muutmiseks niivõrd otsest põhjust, see on lihtsalt tema eripära.

Joonis 1. Metsavana vanamehe vormi interpretatsioon/ autor: Mari Roose

Metsavana kokkuvõtlikult

Mütoloogilised olendid on osa kultuurist, meil ühtmoodi, kusagil kaugemal teistsugused. Aja möödudes ja erinevate inimeste lugedes nad muutuvad, kord paremaks, kord kiuslikuks, mõnikord lausa pahatahtlikuks. Nii ongi erinevaid metsavanasid sama palju kui inimesi, kes neile mõtlevad ja neist räägivad. Pole olemas lõplikult korrektset olendit, on vaid sama konsepti erinevad võimalused. Seda arvestades jätsin endale vabaduse ja õiguse ignoreerida metsavana neid jooni, mis mulle ei sobinud. Jätsin välja tema hilisemal ajal juurde poogitud demoniseeritud jooned. Alles jäi valvur ja vaatleja. Võtsin õiguse konstrueerida just minu ettekujutusega sobiv olend. Lõputöö tulemusena valminud maski näol üritan seda olendit ülejäänud maailmale näitamiseks oma vaimusilmast välja tuua.

1.2 Mask ja maskeerimine

Kõige vanemad teadaolevad andmed maskide kasutamise kohta on säilinud vanast kiviajast koopamaalingute kujul Edela-Euroopas. Selliste ajalooliste maskide kasutusala usutakse olevat erinevad riitused, mille aluseks on kandja transformeerimine kellekski teiseks, omistades talle seejuures uue tegelaskuju ja sellega kaasnevad võimed. (Ridley, 2024, lk 7)

Maskidel ja maskeerimisel on olnud hulgaliselt erinevaid eesmärke, teiste hulgas kaitsmine, peitmine, transformatsioon, hirmutamine ja ühenduse loomine teispoolsusega.

Meie kultuuriloost teada olevad maskid on santide maskid. Sanditamas käidi teatud pühade ajal kindlate maskeeringutega, mis võisid kujutada omapäraseid mehi-naisi ja mitmekesiseid loomi (joonis 2). Maskeeritute eesmärk on käia teiste inimeste uste taga majaelanikke lõbustades ja tuues õnne edasisteks tegemisteks. Vastu said maskeeritud süüa ja juua. (Loomadeks maskeerumine *s.a.*) Enese maskikandja eest varjamine, ukse mitte avamine või söögi-joogi mitte pakkumine tähendas majarahva jaoks õnnetust. (Hiiemäe, 2022, lk 100-101) Tänapäevaks on sellest traditsioonist alles jäänud vaid mardi- ja kadrisandid.

Joonis 2. Näärisoku mask (<https://www.muis.ee/museaalview/470102>)

Mask kui barjäär enese ja ülejäänud maailma vahel tagab anonüümsuse, mis muudab inimesed julgemaks. See julgus võib väljenduda mardi- ja kadrisantide juures nähtavas tavatus ekstsentrilisuses või loomamaski kandjate loomalikus käitumises. Oma näo katmine või värvimine tekitab meis tunde, nagu poleks enam omas kehas, vaid kellegi teise omas. Isegi kui kõik teised teavad, mis inimene on maski taga, võetakse dekoratiivse maskiga isikut, kui kedagi teist, kellele on lubatud täiesti erinev käitumismuster. Vaoshoitust võib saada keevaline, ujedast vilgas.

Maski kandmine tekitab inimesele siinkohal uue persoona. Suurt rolli mängib seejuures maski välimus. Kuigi kandja saab maski kasutada enda peitmiseks, muudab mask alati mingil määral ka kandjat. Kuna inimene hakkab maski kandes automaatselt mängima

maski antud rolli, saab suuremat osa maske vaadates üpris täpselt tuletada maskeeritu kavatsusi. Looma mask paneb inimese käituma kujutatud looma moodi, mardisant on lõbus ja veidi üleannetu, samas vales keskkonnas suusamaski kandja seostub tänapäeval automaatselt kurjategijaga.

Maskide üks levinumaid funktsioone nii eri rahvaste kultuuripärandis, kui tänapäeva praktikas on enese halva eest peitmine. Paljudes usundites on jutte oma tegeliku näo või nime võimust ning otsesest seotusest hinge ja olemusega. Neis lugudes ei tunne kurjus oma nägu katnud inimest ära ja jätab ta rahule. Eesti muinasjuttudes käitus nii näiteks katk, ennast inimesteks, loomadeks või asjadeks muutev olend, kes tänu oma maskeeringutele inimeste majadesse pääses ja seal musta surma levitas. Tema eest võis pääseda end võimalikult ebainimlikuks maskeerides. Kord tõmmati endale püksid pähe, kord kuub tagurpidi selga, et pahalane inimest ära ei tunneks. (Hiemäe, 2012, lk 39)

Isegi meditsiiniline kaitsemask muudab inimesi, olgugi et see ei kujuta midagi ega oma kindlat persoonat. Koroonia epideemia ajal oli palju kuulda, kuidas inimesed nautisid teatud situatsioonides uut vabadust. Paljud rääkisid, et enam ei pea teeskleva tüütu vestluse ajal naeratust, või varjama ninakirtsutust. Vahel ei tundnud poeskäijate suureks rõõmuks oma tuttavad ka maskikandjat ära ning nii õnnestus tahtmatutest vestlustest täiesti kõrvale hiilida. Praeguseks inimesed enam eriti maske ei kannu, kui just endal mõnda nakkushaigust pole, kuid kuna maskide kandmine nüüd sotsiaalselt nii aktsepteeritud on, kannavad mõned seda isegi ilma haigussümptomiteta, et varjata ebaseadlikku vistrikut või lõhkist huult. Kaitse-eesmärgiga maskist saab taas peitemask.

Koos koroonia aja ülemaailmse suure maskide kandmisega tekkis ka grupe, kes maski ees hirmu hakkasid tundma või seda naeruvääristama. Oma põhimõtete teatavaks tegemiseks, oma ja teiste tervist ohtu seades, käisid nad maskita ringi, pidades kõiki maski kandvaid inimesi naeruväärseks ning rumalateks. Hirm maskide ees võib olla seletatud katkumaski abiga (joonis 3). Katkudoktorite kantud pikanokalised maskid tekitasid mulje katku levitajatest, kuna käisid just nendes kohtades, kus katk oli. Tänu sellele on katkumask siiani katku või haiguse, aga mitte katku ravimise sümboliks. Kuna meditsiinilise maski kandjate puhul oli raske kindlaks teha, kas kandja kannab maski oma tervise kaitseks või kuna tal juba on koroonia kardeti jätta maski kandes mulje, et kandja ise viirust kannab. (Hiemäe, 2022, lk 100-101) Säärane põhimõtteline vastuolu ei piirdunud mitte ainult meditsiinilise maskiga, vaid väljus kontrolli alt ja kandus üle kõikidesse kaitsemaskidesse. Sedasi on mõned inimesed siiani põhimõtteliselt vastu tolmu- ja respiraatoritele ja muudele teatud füüsiliste tööde juures hädavajalikele kaitsevahenditele. Maskidest, mis

inimestes vastupidiselt nende kaitse-eesmärgile hoopis hirmu tekitavad tasub ära mainida ka gaasimaski, tuntud ohu ja katastroofide sümboli.

Joonis 3. Katkudoktori mask (<https://publicdomainreview.org/collection/plague-doctor-costumes/>)

Hirmutamiseks mõeldud maskid on eelmainitud hirmu sümboli maskidest erinevad, sest kujutavad tavaliselt olendeid või näoilmeid, mis naturaalselt inimestes jubedust tekitavad. Praegu kasutatakse neid teiste inimeste hirmutamiseks, enamasti nalja pärast, näiteks *halloweeni* ajal. Ajalooliselt on nende kasutus olnud palju tähtsam. Need maskid pidid hirmutama minema kurjad vaimud või teised inimesed. Hirmutavaid maske kasutati nii riitustel, kui sõjas. (Meaden & Brown, 2023, lk 17)

Mask tekitab ühenduse füüsilise ja vaimse maailma, elu ja surma vahel.

Matuseriitustel surnu nägu katvad maskid on aidanud lahkunu hinge hauatagusesse ellu vanade egiptlaste, asteekide ja paljude teiste rahvaste kultuurides. (Meaden & Brown, 2023, lk 13)

Kokkuvõtlikult võib öelda, et maskikandjatel on võim maskita inimeste üle ja maskidel on võim maskikandjate üle. Oma tööd tehes lähtusin ma maski transformatiivse, kandjat muutvast võimalusest.

2. Ehismaski valmistamise protsess

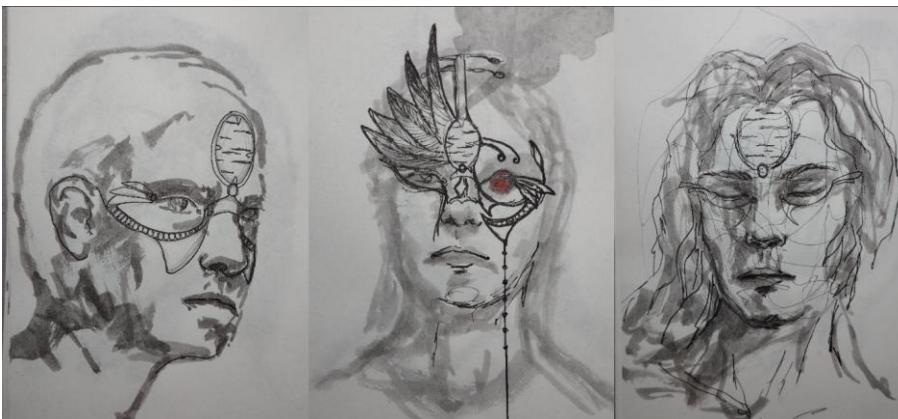
Mask “Metsavana adudes” koosneb kolmest kihist:

- Alusraam- kandjaga kontaktis olev, toetav konstruktsioon
- Vaheplaadid- õhukesest hõbeplekist plaadid, mis pakuvad väikestele tammekoore tükikele pidepunkti
- Väliskiht- tammekoore tükikestest ja hõbeneetidest soomusjas pind

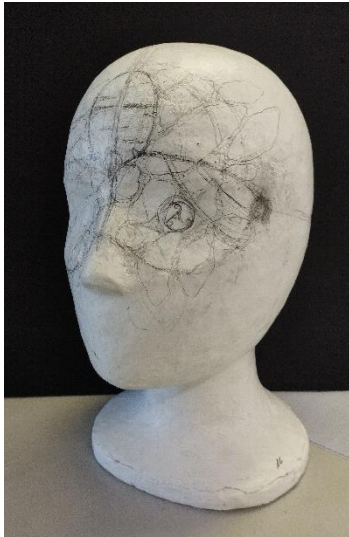
Ühelt poolt isikliku eelistuse ja kogemuse pärast, teisalt selle tähtsuse pärast Eesti pärimuses, valisin alusraami, vaheplaatide ja neetide materjaliks hõbeda. Hõbedal on müütiliselt puhastav võime. Seda on peetud lugematute rahvaste poolt üheks vähestest materjalidest, mis suudab kaitsta kurjade jõudude eest, puhastab vett ja tapab halbade kavatsustega olendeid. Tänapäevaks on teada, et sellel müüdil on tõepõhi all ning hõbeda antimikroobne toime tõestatud. (Karik, 1984, lk 67-72) Metsavana hõbe minu teada ei mõjuta, kuid kurjade jõudude vastu võitlemisega tegelevad nad mõlemad. Ehismaski puhul töötavad metsavana ja maski materjal koos sama eesmärgi nimel.

Kavandamine

Alustasin kavandamist nagu ikka paberile kritseldamisega (joonis 4). Peagi selgus, et kahemõõtmelisel pinnal on vajaliku ruumilise ettekujutuse loomine lootusetu. Seega vajasin ma mannekeeni pead, mille peal oleks võimalik täpsem kavandamine. Selgus, et ainsatel saadaval olevatel mannekeeni peadel puudusid realistlikud näojooned. Modelleerisin noaga ja *papier mache* kihtidega penoplastist pea näojooni veidi elutruumaks, nii et see oleks sobiv alus maski kavandamiseks ja hoiustamiseks (joonis 5). Maski konstrueerimise alusena kasutasin oma pead.

Joonis 4. Esialgsed kavandi kritseldused/ Autor: Mari Roose

Joonis 5. *Papier mache*ga kaetud penoplastist pea ja maski kavand/ Autor: Mari Roose

Mask pidi tulema metsavanale kohaselt metsik. Selle liikuva metsikuse saavutamiseks jõudsin otsusele katta kogu ehe puukoorega. Teisest küljest ei tohtinud mask välja näha nagu lihtsalt mõni känd.

Üks pool metsavanast on maalähedane ja puusarnane, samal ajal on ta ka müstiline kõrgem võim. Seda müstilisust, isegi jumalikkust kannavad edasi esimesel pilgul veidi sobimatud detailid ja ebasümmeetrilisusega vastuolus olev ootamatu sümmeetrilisus. Üheks selliseks konfliktidetailiks on suur krappide ja neediga laubale kinnitatud ovaalne tükk kasekoort. Kandja vasaku silma ees on valesilm - filigraanne sõlg, millest on selle õhulise ehituse tõttu võimalik läbi vaadata. Parem silm jääb nähtavale ja muutub maski disaini elusaks orgaaniliseks osaks.

See mask ei muuda kandjat metsavanaks, vaid paneb talle peale pinnapealse persoona. Maski kandja on osa maskist. Ta asub maski kandes maailmade vahel, nähes ühe silmaga meie maailma ja teisega seda müütilist kõrvalmaailma, kus elavad meie väljamõeldud olendid.

Alusraam

Kavandades eset, millel puudub otsene aineeline eeskuju, tuleb tehniline pool leiutada. Parimaks lahenduseks oli alustada mugavalt pähe istuvast alusraamist, mille peale ehitada mask kiht kihi haaval (joonis 6).

Joonis 6. Alusraam/ Autor: Mari Roose

Raami põhiline eesmärk oli pakkuda tugipinda, mis hõlbustaks puukoore tükikeste lisamist, tugevdaks konstruktsiooni ja jaotaks maski raskust. See ei tohtinud jääda valmis maskis domineerima. Kavandades leidsin, et jättes hõbedast konstruktsiooni puukoorte segadiku alt veidi nähtavale, võib see võimendada metsavana müstilist olemust.

Hõbekonstruktsiooni esialgsel vaatamisel lihtsalt alusraamina näiv võrgustik on tegelikult valmistatud nii, et jätab kandja nahale kerge jälje. Lühikesel kandmisel ei juhtu midagi, kuid pärast pikemat kandmist maski eemaldamisel on see jätnud kandja nahale kortse imiteerivad märgid. Maskikandja saab kasutada maski, kuid mask jätab kandjale füüsilise mälestuse.

Raami valmistamisel alustasin traadi tegemisest, mida vaheldumisi laiemaks sepistades ja kujusse väänates sain valmis raami eri osad. Väga täpset plaani ega kavandit mul raami tegemiseks ei olnud. Traatide väänamise suunad otsustasin ma töö käigus näo naturaalseid kumerusi jälgides. Esimene traat joonistas põiki üle nina jooksva joone, seejärel üle kulmude. Järgmiseks tuli konstrueerida maski toetuspind - pikim traat, mis jookseb nina otsast kuklani (edaspidi "vertikaaltraat"). Sellest sai konstruktsiooni üks põhitalasid, mis maski peas hoiab ning suurema raskuse ninalt kõrvaldab. Kõik raami osad jootsin ma esialgu omavahel kokku. Selles etapis oli eesmärgiks esialgne raam valmis teha nii, et liitekohti saaks vajaduse järgi uuesti lahti võtta ja teise kohta kinnitada.

Pärast raami osade kokku jootmist neetisin ma jootekohad lõplikult kinni. Selleks puurisin läbi jootekohtade augud, mille otstesse freesisin pallfreesiga väikesed lohud. Neetide tegemiseks sai sulatatud 1.2 mm paksuse 999. hõbedast traadi otsa kuul ja lõigatud traat sellisesse pikkusesse, et vaid väga väike ots teisele poole alusraami alles jäi. Needi otsa lapikuks lüües täitis see pallfreesiga tehtud lohukese. Needi otsad jäid alusraami suhtes tasapinnaliseks ega jätnud kandmisel ebamugavust tekitavaid kühme.

Alusraami tegemine osutus ootamatult aeganõudvamaks. Algselt oli plaanis see paari nädalaga valmis jõuda, aga nii ei läinud. Kindla ettekujutuse puudumine ning sedavõrd suure koguse hõbeda veidrate nurkade all kinnitamine, vajaduse järgi uuesti lahti jootmine ja lõpuks kokku neetimine võttis aega umbes 90 tundi.

Alusraamile kinnituvad kolm detaili, mille eesmärk on tekitada maski üldmuljes aktsente ja pilku püüda: silm, kasekoorest detail ja ketid.

Silm

Inspireerudes eesti filigraani sõelasarnasusest valmistasin stiliseeritud kuhiksõle, millest sai maski vasak silm (joonis 7). Läbi sõela vaatadates pidavat Eesti rahvausundi järgi nägema palja silmaga nähtamatuid vaimolendeid (Hiimäe, 2012, lk 71). Sõle põhiline motiiv on märk, millele omistatakse kaitsemaagilisi omadusi: kaheksakand ehk mänd. Mända on mainitud olema metsa eksimise vastane abinõu. See sobib metsavana eksitajarolliga kenasti kokku. (Hiimäe, 2022, lk 49) Metsavana eksitab aga ise ei eksi.

Hõbesõlge on peetud teed näitavaks ehteks. Sõle helk usuti olevat püha ja teisest maailmast pärit valgus, mille valgelt võis leida tee läbi pimeduse. (Summatavet, 2017, lk 81) Sõle kinnitasin alusraami külge neetidega.

Joonis 7. Filigraantehnikast inspireeritud sõlg/ Autor: Mari Roose

Kasekoorest detail

Lauba keskel on kasekoorest ovaal. Kask on mulle alati veidi valena tundunud. Ta on teistest puudest nii erinev ja silma hakkav, et tundub lausa kahtlasena. Pole üldse imestada, et metsavana mõnel pool kasepuu sees usuti elavat. Ovaalne laubakoor annabki edasi seda sobimatust ja väljapaistvust, mille tekitavad kased oma valemusega teiste puude seas. Nagu oleksid nad pärit teisest maailmast. Valge ovaal loob tugeva kontrasti tumedama pruunika taustaga kui metsa sees kasvav üksik kask, kus sees metsavana end peita võib. Nagu rahulik saar keset keerlevat puudemerd.

Ketid

Maski paremalt poolelt jääb selgelt nähtavale lõiguke alusraami. Raamilõigu küljest ripuvad dekoratiivsed ketikesed. Nende kettide paigutus on valitud põhiliselt esteetilistel kaalutlustel. Tekitades hõbedetailise peegelduse maski vasakul poolel olevale sõlele.

Vaheplaadid

Maski teise kihina sai alusraami peale kinnitatud kümme õhukest hõbedast plaati. Plaatide paksus on vaid 0.3 mm. Kogu tugevuse tagab alusraam ja plaadid ise ei pea mingit raskust kandma. Vaheplaatide funktsioon on pakkuda pinda, mille külge kinnitada väliskiht. Plaatide paigutused ja suurusid planeerisin paberist šabloone kasutades (joonis 8). Hõbeplaatide

alusraami külge ankurdamiseks kasutasin taaskord neete. Need olid 0.82 mm paksusest traadist, kinnitatud sama tehnikaga, mida tarvitasin alusraami osade needistamiseks.

Joonis 8. Vaheplaatide šabloonide peale märgitud puukoorte liikumissuunad/ Autor: Mari Roose

Väliskiht

Väliskiht moodustab maski põhilise disaini. See koosneb soomustena laotud tammekoore tükikestest.

Tammekoore tõhus, tume ja maine pind vastandub kasekoore vaelevusele. Selliseid väga “maapealseid” puid on teisigi, aga põhjuseks, miks ma tamme valisin oli suuresti ka tema koore tekstuur. Otsisin puud, millel oleks võimalikult stereotüüpiline, kui nii saab nimetada, puukoore struktuur.

Muidugi lisandusid veel töö edukaks teostamiseks vajalikud omadused. Tamme koor on piisavalt tugev, et mitte väiksema surve peale murduda, aga samas mitte ebamugavalt paks. Viimaseks põhjuseks oli soov olla metsa vastu viisakas. Minu oma kodumetsas on rohkelt surnud tammesid, mille koort saab hõlpsasti kätte.

Puukoorte liikumissuuna välja mõtlemiseks võtsin inspiratsiooni kassi näokarvade kasvusuunadest. Liikumissuunad sai joonistatud kinnitusjärjekorra planeerimiseks vaheplaatide šabloonidele (joonis 8). Puukoori kinnitama hakates jõudis kohale tõdemus, et

ma polnud seda, kõige tähtsamat osa tööst, suutnud oma peas täielikult lahendada. Alustuseks proovisin kooretükke neetida samade põhimõtetega, mis efektiivselt kahe hõbedatüki ühendamisel olid töötanud. Tehnika toimis esimeste välisserva tükide puhul, kuna need olid lapikult vastu vaheplaati. Järgmistel puukoorte kihtidel osutus see aga äärmiselt vaearikkaks, kuna pikem jupp traati, mis hõbeplaadi ja kooretüki vahele jäi, kippus otsa löömisel painduma ja kooretükke purustama. Lahenduseks osutus neetmisvõtte minimaalne muutmine. Selle asemel, et traati otse hõbeplaadi pinna kohalt ära lõigata ja üritada seda siis lapikuks lüüa keerasin ma august läbi tõmmatud traadi otsa tihedalt vastu plaati. Needi materjaliks oli peenike, puhtast hõbedast ja seetõttu äärmiselt pehme ja kergelt töödeldav traat. Keeratud otsast jätsin umbes 1 mm pikkuse jupi alles ja eriti tihedaks fikseerimiseks lõin õrnalt vasaraga üle.

Väga töömahukas, aga lisandväärtusena jäid tumedate kooretükkide peale särama needipead kui kastepiisad või taevatahed. Üksikute pikemate kooretükkide külge lõin lisaneidid, et hõbekuulikesi veelgi rohkem oleks.

Kinnitus

Mask püsib peas tänu toetustraatile, millest üks toetub nina külgedele ja teine jookseb vertikaalselt üle pea. Siiski on kogu konstruktsioon päris raske ja selle kindlustamiseks õmblesin alusraami külge linasest riidest paelad. Nende õmblused jäävad kandmisel puukoorte varju. Paelade kokku sidumisel peatab nende kuklasse libisemise vertikaaltraadi tipus olev kumerast hõbeplekist nõõbike.

Statistika

Arvestamata kavandamisele kulunud aega võttis kogu praktiline töö aega umbes 148 tundi. Ehismaski peale tegin kokku 140 neeti.

Maski lõppkaal tuli 176.28 g. Sellest moodustasid puukoored orienteeruvalt 42 g ja hõbe 134 g. 5.2 % hõbeda kogumassist on neetides kasutatud 999. hõbe, ülejäänud 127 g on 925. hõbe. Materjali hind on 14.05.2025 seisuga 295.99 eurot.

Pidamata silmas sellise asja esimest korda tegemisega kaasnevat aeglust ning algajalikkust ja arvestades tunnihinnaks 20 eurot tuleks ehismaski müügihind minimaalselt 3250 eurot.

Kokkuvõte

Elame ajastul, kus loodusressursside ülekasutamine ja elukeskkondade saastamine on muutunud nii igapäevaseks, et ei jõua enam uudistesegi. Vanarahvas uskus, et selliste tegude eest karistab pahategijat metsavana - see Eesti metsade kaitseolend, kes võib küll inimtegevust mõista, aga ei andesta. Metsavana hirmutab pahategijaid muutudes laialdaselt kardetud loomadeks või eksitab nad metsasügavustesse. Otsides võimalust vaadata maailma läbi selle olendi silmade, tekkis soov valmistada ehismask.

Kuid kuidas kujutada kedagi kellel ei ole kindlat vormi? Kes võib olla loom, pehkind käänd, ilus naine, vanamees või puu ja kelle tunneb ära vaid tema läheduse tunnetamise järgi? Kuidas kujutada kujutatut? See oli probleem, millele lõputöös lahendusi otsisin. Pika kritseldamise, eksperimenteerimise, nurjumise ja õnnestumiste protsessi lõpuks valmis ehismask “Metsavana adudes”.

Üheks keerulisemaks osaks maski valmistamisel osutus tehniliste lahenduste leidmine. Varasematest koolitöödest olin harjunud sellega, et mulle vähemalt materjali paksused või tehnikad ette on antud. Sel korral tuli kõik ise leida - teemast viimistluseni. Kogu protsess avardas mõõtmalt mu silmaringi nii müütiliste olendite maailmast kui ka metalli töötlemise võimalustest. Vähe tähtis pole seegi, et see teekond õpetas mind iseennast usaldama.

Tänu lõputööle puhusin taas elu sisse mu viimasel ajal veidi tahaplaanile jäänud huvile müütiliste olendite vastu ja olen valmis seda uue innustusega ja värskete vaatenurkade alt edasi uurima. Ehtekunstnikuna usun, et lõputöö raames valminud mask “Metsavana adudes” on minu tulevase orgaanilisi materjale ja metalli kombineeriva loometöö alguseks.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Mari Roose, 14.05.2025

Kasutatud allikad

- Dario, F. R. (2023). Fantastic entities of the Amazonian indigenous culture. *World News of Natural Sciences*, 50, 159-177.
- Feary, S., & Stubbs, B. (2012). From Kauri to Kumara: forests and people of the Pacific Islands. *Australia's ever-changing Forests VI: Proceedings of the eighth national conference on Australian forest history*, 6. <https://shorturl.at/7givb>
- Hiiemäe, R. (2012). *Kaitsemaagia Eesti rahvausundis*. Kirjastus Pegasus.
- Hiiemäe, R. (2022). *Pärimuslikud märgid ja sümbolid eestis*. Varrak.
- Karik, H. (1984) *Vask, kuld ja raud olid esimesed*. Kirjastus Valgus.
- Loomadeks maskeerumine. (i.a). Loetud aadressil:
<https://folklore.ee/loodus/kalender/loomadeks-maskeerumine>.
- Masing, U. (1995). *Eesti usund*. Ilmamaa.
- Meaden, W. J., Brown, M. A. (2023). *Theatre Masks Out Side In Perspectives on Mask History, Design, Construction, and Performance*. Routledge.
- Paulson, I. (1997). *Vana eest rahvausk*. Ilmamaa.
- Ridley, S. (2024). *The expressive use of masks across cultures and healing arts*. Routledge.
- Summatavet, K. (2017) *Folk tradition and artistic inspiration*. University of Art and Design.
- Varner, G. R. (2012). *The Folklore of Faeries, Elves & Little People*. OakChylde Publisher.
- Viires, A. (2009). *Puud ja inimesed*. Ilmamaa.

Lisad

Lisa 1. Valmis mask

Joonis 9. Ehismask "Metsavana adudes"/ Autor Jürgen Joost, kandja: Joel-Endrek Pärnpuu

Lisa 2. Mõisted

Antropomorfne- inimesetaoliste omaduste või isiksusega.

999. hõbe- 99.9 % puhtusega hõbe, millele pole lisatud teisi metalle ja on seetõttu väga pehme.

925. hõbe- koosneb 92.5 % hõbedast ja 7.5 % vasest. Kõvem ja vastupidavam, kui puhas hõbe. Kõige tihemini ehete tegemisel kasutatav hõbeda sulam.

Neet- alaline kinnis, mis ühendab kahte või enam tasapinda. Neet koosneb silindrilisest tüvest, mis pannakse läbi kinnitatavatesse tasapindadesse puuritud tüve laiuse augu ja lüüakse kummagilt poolelt laiaks.

Jootmine- Metallist osade kuumühendamine kasutades nende osade omast madalama sulamistemperatuuriga metallisulamit.

Filigraan- Peenikesest metalltraadist keeratud ornamentidest kokku joodetud õhuline ehtevorm.

Krapid- Kasutatakse kivist või muust materjalist detaili kinnitamiseks metallist alusele.

Krapid on peenikesed metallaluselt eenduvad osakesed, mis keeratakse detaili peale võimaldades kinnitada detail seda vigastamata ja ilma temperatuurimuutusteta.

Lihtlitsents

Mina, Mari Roose ,

(autori nimi)

Mina, Mari Roose,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Metsavana mütoloogiast inspireeritud ehismask“, mille juhendaja(d) on Eilve Manglus (MA), reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mari Roose

14.05.2025